

УДК 327.39 (4)

Тихомирова Є. Б.

ФОРМУВАННЯ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ЯК ЧИННИК ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ

Розглянуто проблему формування європейської ідентичності як підґрунтя європейського об'єднання, важливу складову входження окремих країн до співдружності, що супроводжуватиме інтеграційні процеси на внутрішньому, соціально-психологічному рівні. Пропонуються певні заходи PR-забезпечення формування європейської ідентичності.

Інтеграційні процеси у Європі поставили на порядок денний проблему формування нової ідентичності — європейської ідентичності, яка є підґрунтям європейського об'єднання, важливою складовою інтеграції окремих країн до Європейської співдружності [12]. Відповідаючи на запитання, які мотиви євроінтеграції властиві українцям, що в них переважає — почуття європейської ідентичності чи «геополітичні домагання», — більшість респондентів не називали серед мотивів ні першого, ні другого. І якщо відсутність «геополітичних домагань» навряд чи буде заважати нашій інтеграції, несформована або недостатньо сформована європейська ідентичність буде ще довго залишатися гальмом на нашому шляху до спільної Європи [6].

Вважається, що одним із перших дослідників, котрий поставив питання про європейську ідентичність, був Еміль Дюркгейм, який ще на початку ХХ ст. констатував формування колективної свідомості європейських суспільств. Він зазначав, що «над європейськими народами прагне утворитися спонтанним рухом європейське суспільство, що має віднині певну самосвідомість і початкову організацію. Якщо створення єдиної людської спільноти неможливе (що, однак, не доведено), то, тим не менш, формування суспільства, що постійно збільшується, нескінченно наближує нас до цілі» [2].

В останнє десятиріччя ХХ ст. ця проблема стала ще більш актуальною. Концепт «європейська ідентичність» міцно увійшов до світового наукового обігу та політичного лексикону. Це зумовлено низкою чинників. По-пер-

ше, після розвалу колишньої соціалістичної системи практично всі європейські країни, що вийшли з неї, висловили бажання приєднатися до європейської співдружності народів і продовжити разом рухатися до єдиної Європи. По-друге, «політичні процеси об'єднання зустріли досить мляву підтримку населення великих країн, і жодних сплесків ентузіазму з приводу європейського братерства не було зареєстровано». По-третє, почало дедалі частіше виникати питання, чи є в європейській єдності інші підстави, окрім економічних [7].

Отже, предметом даного дослідження є ідентифікаційні орієнтації, пов'язані з формуванням ставлень-позицій соціальних суб'єктів до конкретного політичного об'єкта чи політичної системи в цілому на основі їх співвіднесення з собою та власною поведінкою. Мета дослідження полягає в тому, щоб з'ясувати сутність європейської ідентичності, її співвідношення з національною ідентичністю та напрями формування.

Існують різні підходи до визначення європейської ідентичності. Дехто розглядає її як набір цінностей демократії та громадянського суспільства, що коріняться в християнстві [12]. Для інших європейська ідентичність — це могутній вираз мети, що визнається багатьма європейцями, котрі після століть війни нарешті визнали свою відповідальність за свій власний континент [9, 109]. У Хартії Європейської ідентичності дається різнобічна характеристика європейської ідентичності. По-перше, вона розглядається як спільність долі, залежність народів Європи один від одного у спільному будівництві мирного європейсько-

го порядку. По-друге, європейська ідентичність виявляється у спільності цінностей, що беруть початок у класичній старовині, християнстві, Ренесансі та Просвітництві й засновані на толерантності, гуманізмі і братерстві, визнанні фундаментальних прав людини і норм права, впроваджені в загальних принципах, що підтверджують волю індивідуальної і соціальної відповідальності. По-третє, європейська ідентичність виявляється як спільність життєвого простору, в якому розвивається європейське громадянство, згідно з яким всі громадяни у всіх державах-членах мають ті самі права й обов'язки. По-четверте, європейська ідентичність означає створення політичної, економічної та соціальної спільнот. По-п'яте, згідно з Хартією європейська ідентичність виявляється у специфічній відповідальності: тільки через співробітництво, згуртованість і єдність може Європа ефективно допомагати вирішувати власні та світові проблеми, розбіжність у європейській політиці - безвідповідальність, яка може привести до хаосу [11,5/].

На сьогодні фактично склалося кілька основних підходів до оцінки цього складного соціального явища та його місця в житті Європи. Одні заперечують право на існування європейської ідентичності, апелюючи до сили національно-політичного елемента і висуваючи як основну національно-державну ідентичність народів Європи. Інші говорять про виникнення постнаціонального європейського простору, висуваючи концепції «Єдиної Європи» або «Європи регіонів», у яких, навпаки, на перше місце висувається європейська ідентичність або європейська регіональна ідентичність і втрачається значення національно-державної ідентичності, що викликає опір національно-свідомого громадянства європейських країн, котре вбачає у цьому загрозу власній національній приналежності. Існує й третій, найбільш оптимальний підхід до проблеми європейської ідентичності, котрий передбачає органічне поєднання двох різних ідентичностей — національно-державної та транснаціональної (європейської).

Як зазначає австрійський вчений Урс Альтермагга, в другій половині XX ст. міцні міграційні рухи та прогресуюче націоналізування Східної Європи після розпаду радянської імперії знову поставили проблему ідентичності в центр політичних інтересів. Проте виникнення проблеми європейської ідентичності в контексті інтеграційних процесів кінця XX — початку XXI ст. не означає, що населення Європи втрачає свою національно-державну

ідентичність, яку воно мало досі. Дослідник зазначає, що протягом європейської історії існували різні моделі переходу від культурного розмаїття до політичного суспільства, але тільки тоді, коли у людей не було іншого вибору, вони з внутрішнім опором вибирали ту чи іншу ідентичність. За умов сучасної європейської інтеграції неминуче зберігатимуться подвійна та множинна ідентичності: «Європейський Союз буде функціонувати тільки в тому випадку, якщо люди офіційно й публічно зможуть відчувати себе громадянами своїх держав, що мають тривалу історію розвитку, та свою приналежність до якоїсь культури. Майбутньою надією Європейського Союзу залишається розвиток на цій основі ще однієї, європейської, ідентичності» [1, 145—146].

Володіючи унікальними соціальними умовами, Європа, з одного боку, має можливість об'єднання, а з іншого - його необхідність, оскільки інтеграційні процеси вимагають комплексу загальних цінностей для соціальних спільнот, що беруть участь у ньому. Атому, як зазначає австрійський вчений та державний діяч Е. Райтер, в об'єднаній Європі варто не усувати розходження, а поєднувати різноманіття. Мирний порядок і ціннісна орієнтація Європи не повинні підмінити ідентичність європейських народів і націй. Вони мають створити споруджене над старими націями *додаткове європейство* (виділено нами.— *Є. Т.*). Він вважає, що Європейський Союз ще не сформував власну ідентичність, проте в умовах нинішньої кризи сприйняття (і схвалення) ЄС потреба її обґрунтування накладає відбиток на міркування про подальший розвиток Співтовариства та його інститутів. Об'єднана Європа як єдине ціле має потребу в політичній ідентичності, а не тільки у виправданості як цільовий союз.

Водночас Е. Райтер наголошує, що важливу роль у розвитку європейської політичної ідентичності відіграє культурна спадщина й історичні традиції, тому Європа повинна бути усвідомлена як ідейно-єдина сутність (ціннісне співтовариство). Проте європейська ідентичність (хто ми, європейці?) буде затверджуватися не лише через духовне споріднення, а й через заперечення (через розходження між нами та ними) [5].

Оскільки європейська ідентичність має об'єктивні основи, вона, з одного боку, не встановлюється згори національними державами чи Європейським Союзом, а, з іншого — потребує від них активної дії та співпраці у її формуванні й розвитку. Етнічне начало, культура, релігія й історія, звісно, важливі чинни-

ки для утворення європейської ідентичності. Однак на цій стадії процесу європейської інтеграції головне питання полягає в наступному: що ми хочемо робити разом? Відповідь залежить від розуміння того, як ми реагуватимемо на виклики сьогоденного світу. Це — не академічне питання, а питання виживання! Ідентичність служить змінам. Вона не є чимось «статичним», даним на усі часи, а тому формування європейської ідентичності не є спонтанним та стихійним процесом. Як зазначає Є. К. Алтеє, великою спокусою є спроба шукати ідентичність у структурі Європейського Союзу, її установах, інструкціях тощо. Але європейська союзна ідентичність залежить від політичного начала — Європейського Союзу і держав-членів: внесок у формування європейської ідентичності повинні робити як наддержавні європейські структури, так і національні держави, що є учасниками інтеграційного процесу. У нинішніх історичних умовах їхня дія дала б більший імпульс розвитку європейської союзної ідентичності, ніж тисяча семінарів і численних урочистих декларацій політичних діячів [//, 57].

Основним чинником формування європейської ідентичності, без сумніву, є спільне економічне життя. Разом із тим, як відомо, розвиток у напрямі утворення європейського внутрішнього ринку супроводжувався певним відчуженням громадян від бюрократії ЄС. Нездодержавно також може бути оцінено і вплив введення спільної валюти (до того ж теж не для всіх членів) на створення європейської ідентичності. Проте економіка, залишаючись важливим чинником зміцнення європейської ідентичності, повинна отримати «підкріплення» з боку політичних інституцій.

На думку фахівців, об'єднаних Європі не менш потрібні й федеральні демократично легітимізовані органи, що будуть уповноважені здійснювати колективні дії й одночасно зможуть представляти спільну справу. Формування європейської ідентичності залежить, як зазначає Є. Райтер, не тільки від організації, а й, особливо, від «правильної» географії об'єднаної Європи, оскільки саме вона, на його думку, створює базис загального сприйняття на спільній історико-культурній основі.

Можна погоджуватися з тим, що формування європейської ідентичності не означає ліквідації національної ідентичності й перша повинна значною мірою спиратися на другу. Проте спірним, на наш погляд, є ідея, що європейство як ціннісне співтовариство зможе охопити лише обмежене число культур і на-

цій. Навряд чи правомірним є питання про пошуки «оптимальної» величини Європи, щоб загальний культурний знаменник не став би замалим. Ми повною мірою погоджуємося з М. Соаресом, який зазначає, що питання створення Великої Європи не обмежується лише Центральною Європою, воно також пов'язане і з Середземноморським басейном, і зі Східною Європою [13, 59]. Ця позиція відповідає інтересам Європейського Союзу і служить на користь об'єднаної Європи і поширення її цінностей.

Поряд із зміцненням економічного співробітництва та створенням єдиних політичних інституцій в кордонах об'єднаної Європи для формування й розвитку європейської ідентичності потрібна подвійна демократизація суспільства як на національному, так і на загальноєвропейському рівнях. Обмежуватися вже досягнутим не повинні ні нові, ні «старі» члени європейського співтовариства. У Хартії європейської ідентичності, зокрема, зазначається, що громадянам потрібно дати шанс брати більш активну участь у процесі європейського об'єднання. І процедури ухвалення рішень, і політика європейських інституцій мають бути більш прозорими. Усі громадяни потребують більшої інформованості щодо важливих пропозицій про реформи на ранньому етапі, щоб брати участь у суспільних дебатах з актуальних питань.

Для більш успішного розв'язання цієї проблеми автори Хартії пропонували прийняти конституцію ЄС, де чітко і зрозуміло будуть однозначно викладені права й обов'язки громадян і держав-членів, що точно описують обов'язки й функції установ і дають можливість кожному прийняти фундаментальні цінності Європи як свої власні [8].

Ідея про необхідність подальшої демократизації ЄС знайшла відображення і в останніх документах, розроблених європейським співтовариством. Зокрема, у Повідомленні з Європейської Комісії (2002 р.) було наголошено, що так само, як держави-члени, ЄС стоїть перед проблемою втрати громадськістю довіри до його політики. Тут, а також у Лаекенській декларації (2002 р.), підкреслювалося, що у зв'язку із розширенням ЄС та обговоренням його майбутнього, у контексті недовіри до глобалізації, дедалі більше виникає потреба зробити європейські проекти зрозумілішими та транспарентнішими. Європейський Союз не може рухатися вперед без суспільної допомоги й підтримки. Якщо європейські установи стануть ближчими до громадськості, це призведе до посилення взаємодії інституцій і

держав ЄС, забезпечить досягнення головних цілей Союзу. Але цього буде недостатньо, щоб заповнити інформаційний дефіцит, що зараз існує. Громадяни, поза сумнівом, підтримують глобальні цілі Союзу, але вони не завжди бачать зв'язок між цими цілями та щоденною діяльністю Союзу. Вони хочуть, щоб європейські інституції стали менш громіздкими та негнучкими, більш ефективними й відкритими. Багато людей хотіли б також, щоб Союз більше опікувався їхніми конкретними проблемами замість того, щоб втручатися до найдрібніших деталей у ті справи, які, за визначенням, краще було б залишити виборним представникам держав-членів і регіонів. Деякі навіть розглядають це як загрозу своїй національній незалежності. Важливіше, однак, те, що громадяни часто відчують, ніби то справи вирішуються без їхньої участі, отже, вони б хотіли більш демократичної процедури. Взагалі, імідж демократичної і глобальної Європи повністю відповідає побажанням громадян [10; 3, 11].

Розв'язання проблеми демократизації європейських структур та посилення демократичного контексту європейської ідентичності органічно пов'язане із культурною й освітньою політикою Європейського Союзу і держав-членів. Особлива роль у забезпеченні культурно-освітньої політики підтримки процесів формування та розвитку європейської ідентичності належить таким інформаційним структурам сучасного суспільства, як служби публік рілейшнз державних установ та європейських інституцій і засоби масової інформації. Вони можуть стати своєрідними посередниками між політичними органами, що визначають політику європейської інтеграції та широкою європейською громадськістю. Адаже низький інтерес, приміром, українців до процесів європейської інтеграції не в останню чергу пов'язаний із браком інформації, яка допомогла б їм усвідомити, що інтеграція - це не тільки і навіть не стільки зовнішня політика, скільки реальність, яка стосується кожного.

На думку І. Підлуської, проблеми, які необхідно вирішити для якнайповнішого забезпечення суспільства об'єктивною інформацією про інтеграційні процеси у Європі, можна умовно поділити на дві групи: ті, вирішення яких залежить від ЗМІ, та ті, розв'язання яких має забезпечити держава. Серед них дослідниця, зокрема, називає: обов'язок ЗМІ спонукати органи влади до більшої відкритості, ретельно слідкувати за виконанням владою взятих на себе зобов'язань щодо європейської

інтеграції і повідомляти громадськість про успіхи чи неуспіхи влади на цьому шляху. ЗМІ не повинні обмежуватися звітами про дипломатичні контакти й візити українських посадовців за кордон, а іноземних - до України; натомість, вони мають приділяти увагу головним засадам ЄС, системі вироблення й прийняття рішень у ЄС та країнах-кандидатах, ролі громадянського суспільства у розвитку цих країн, принципам, меті і значенню розширення Європейського Союзу. ЗМІ мають усвідомити, що лише за їхнім посередництвом суспільство може зрозуміти європейську інтеграцію як залучення до простору нормальних умов життя (правових, матеріальних, моральних), стимулювати дискусію та подавати аналіз проблем, з якими Україна зустрінеться внаслідок реального наближення Європейського Союзу до її кордонів — насамперед, у сферах торгівлі, інвестиційної діяльності, туристичного обміну. ЗМІ мають сприяти поінформуванню українців про європейську культурну спадщину, про процеси європейської інтеграції. Заохочувати громадськість до підтримки процесів європейської інтеграції є прямим обов'язком, що впливає з неодноразово задекларованої Президентом і Урядом України інтеграції нашої держави до Європейського Союзу як стратегічної мети [4].

Важливу роль у формуванні європейської ідентичності останнім часом відіграє система зв'язків державних установ та європейських інституцій з громадськістю. На наш погляд, може бути запропонована спеціальна державна програма PR-забезпечення європейської інтеграції взагалі та формування європейської ідентичності зокрема. Вона може включати такі завдання: дослідження громадської думки щодо зацікавленості громадян України у входженні до ЄС; здійснення комплексної просвітницької програми, призначеної знайомити з діяльністю, структурою і функціями всіх загальноєвропейських організацій та установ; культивування європейських цінностей, норм і принципів внутрішньополітичного та соціального життя, які мають значення для інтеграції України до європейського суспільства; проведення широкої кампанії для учнів шкіл та студентів (з підготовкою спеціальної літератури), націленої на пояснення переваг та необхідності інтеграції до європейської спільноти; організація скоординованої довготермінової «рекламної єврокампанії», щоб призвичаїти суспільство до вигідності та невідворотності інтеграції.

Оскільки бути європейцем — це не питання народження, а питання освіти, важливу роль

у формуванні відчуття європейської ідентичності відіграє система освіти. Головними завданнями у цій галузі, на нашу думку, мають стати: європеїзація самої системи освіти, розвиток системи білінгвізму, розширення прямих зв'язків між навчальними закладами різного рівня європейських країн; розробка спільних освітніх програм із культурного й освітнього обміну учнів та студентів; проведення спільних освітньо-культурних заходів: олімпіад, змагань, конкурсів, спільного відпочинку учнів та студентів тощо; налагодження молодіжного обміну на основі існуючих європейських моделей; вироблення державної політики навчання українських студентів та фахівців у європейських країнах з метою

акумулювання конкурентоспроможного інтелектуального потенціалу нації.

Інтеграційні процеси зумовили формування європейської ідентичності, яка є підґрунтям європейського об'єднання, важливою передумовою включення окремих країн до європейської співдружності, що буде супроводжувати інтеграційні процеси на внутрішньому, соціально-психологічному рівні. Буде великою помилкою недооцінювати значення соціально-психологічних чинників інтеграції, адже європейська економіка потребує європейського соціально-політичного та культурного середовища і «європейського» громадянина, тобто людини, яка відчуває себе органічною частинкою європейського світу.

1. *Альтерматт Урс*. Етнонаціоналізм - європейське зло // Національна ідентичність: Хрестоматія / Упоряд. Т. С. Воропай.- Харків: Крок, 2002.
2. *Дтркгейм Э.* О разделении общественного труда. Метод социологии / Пер. с фр. и послесловие А. Б. Гофмана.- М.: Наука, 1990.
3. Майбутнє Європейського Союзу. Лаєкенська Декларація // Євробюлетень-огляд.- 2002.- Січень-лютий.
4. *Піддуська І.* Роль ЗМІ у сприянні європейській інтеграції.— <http://www.delukr.cec.eu.int/data/broch/eurosmi/009.html>.
5. *Райтер Э.* Идея европейской федерации // Современная Европа.— 2000.— Вып. 2.— Апрель-июнь. — <http://www.jeras.ru/journal/journal2.2000/8.htm>.
6. Сайт Харківського університету,- http://www.sociology.kharkov.ua/afonin/forum/evr_vibor/default.asp?clubid=29.
7. *Самутина Н.* Эта музыка слишком прекрасна // Искусство кино.— 1999.- №9.— <http://www.euroschl.ru/culturved-brit.htm>.
8. A Charter of European Identity. — <http://www.eurplace.org/diba/citta/cartaci.html>.
9. *Adriano Moreira* Neither Reich nor Nation - another future for the European Union // Reflections on european identity I Edited by Thomas Jansen. Working paper. — European commission: 1999.
10. Communication from the commission to the Council, the European parliament, the economic and social committee and the committee of the regions. On an information and communication strategy for the European Union. — Brussels: Commission of the European Communities, 2002.
11. *Edy Korthals Altes* What is it? Why do we need it? Where do we find it? II Reflections on european identity. Edited by Thomas Jansen. Working paper. — European commission: 1999.
12. Extract from the speech made by the president of the Czech Republic Vaclav Havel to the European Parliament in Strasbourg on March 8th, 1994.- <http://www.eurplace.org/diba/citta/cartaci.html>.
13. *Soares Mario* European identity and political experience // Reflections on european identity / Edited by Thomas Jansen. Working paper. — European commission: 1999.

Ye. Tichomyrova

FORMING OF EUROPEAN IDENTITY AS A FACTOR OF EUROPEAN INTEGRATION

The article handles the problem of European identity forming as the basis of European Union, important part of integration of individual states into European community, which will accompany integration processes on internal, social-psychological level. In the article some measures of PR assurance of European identity forming are being proposed.